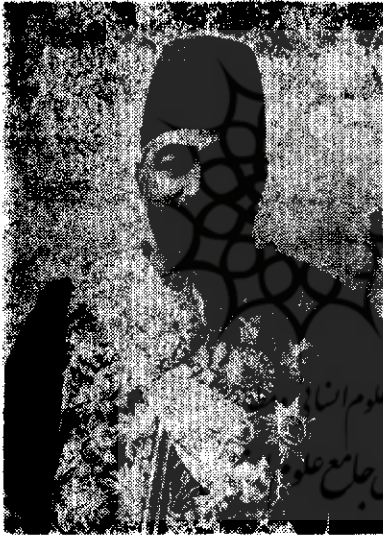
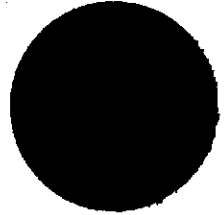

نخست وزیران ایران از ابتدای
مشروطیت تاکنون

تهیه کننده :
جمشید ضرغام بروجنی

(۳)

میرزا علی اصغر خان امین السلطان «اتابك اعظم»

دومین اتابك (۱) دوره قاجار
میرزا علی اصغر خان امین السلطان
پسر دوم آقا ابراهیم امین السلطان پسر
زال از آرامنه (۲) سلماں است ،
بقولنی پدر زال از امرای گرجستان
بوده و آقا محمدخان پس از تسخیر
تفلیس او را با خود آورده . بهنگام
ولیعهدی ناصرالدین میرزا در
آذربایجان دو پسر زال اسکندر و
ابراهیم وارد در خدمت ولیعهد و
مادرش مهد علیا شده اسکندر بسمت
آبدار ولیعهد و برادرش شاگرد او شد . در سلطنت ناصرالدینشاه اسکندر

- ۱- در عهد قاجاریه میرزا تقی خان امیر کبیر و میرزا علی اصغر خان امین السلطان و نیز شاهزاده عین الدوله از وزرای آن عصر لقب اتابك یافتند.
- ۲- بهنگام وام دوم از روسها در سال ۱۳۲۰ ه. ق. اعتراضات زیادی به

بقیه در صفحه بعد

بنوان سقا باشی در رأس آبدارخانه دربارشاهی بخدمت مشغول و ابراهیم هم نزد برادر بسر میبرد تا اینکه اسکندر فوت می کند و برادرش ابراهیم عملا آبدارباشی و همه کاره آبدارخانه سلطنتی میشود و این آقا ابراهیم از اشخاص با استعداد و باهوش و زرنگ و عاقل بشمار میرفت سواد خواندن و نوشتن نداشت ولی حافظه خداداد و لیاقت و کاردانی و پشتکارش او را بجائی رساند که در آنکس مدت امین السلطان و همه کاره ناصرالدینشاه از کار درآمد یکی از پسران ابراهیم امین السلطان میرزا علی اصغر خان بود که در زمان حیات پدرش متصدی شترخانه و قاطرخانه دولتی و ملقب به صاحب جمع گردید و در سال ۱۲۹۹ ه. ق. لقب امین الملک گرفت و همه کاره پدر در کارهای متعدد دولتی شد پس از اینکه پدرش در سال ۱۳۰۰ ه. ق. فوت کرد و با مرگ پدرش در ۲۴ سالگی وارث ۲۴ منصب درباری و دولتی، و بروایتی ۴۳ منصب از قبیل بیوتات سلطنتی - انبار غله مرکزی - ضرابخانه - گمرک - تحویل داری و جوه اختصاصی شاه و غیره و لقب امین السلطانی پدر شد.

پس از مرگ میرزا یوسف مستوفی الممالک در سال ۱۳۰۳ ه. ق. که صدراعظم

اتابک میشد و شب نامه های زیادی علیه او منتشر می گشت در یکی از شب نامه ها قصیده ای که فخر الواعظین کاشانی سرود چند بیت آن بشرح ذیل است:

ارمنی زاده میازار مسلمانانرا
 یکف کفرمده سلطنت ایمان را
 عاقبت خانه ظلم تو کند شاه خراب
 پس چه حاجت که با فلاک کشی ایوان را
 داس غیرت چه شود در کف ملت ظاهر
 پاک از لوث وجود تو کند بستانرا
 کاسه لیبسی تو از روس ندارد ثمری
 کاین سیه کاسه در آخر بکشد مهمانرا
 از عصر بی خبری

شاه قاجار بود و با اضافه شدن کاروزارت دربار و وزارت مالیه میرزاعلی اصغر خان تقریباً کلیه کارهای صدارت را انجام میداد بدون اینکه رسماً صدر اعظم باشد ناصرالدینشاه قاجار هم از ۱۳۰۳ تا ۱۳۰۶ هـ ق صدر اعظمی که رسماً این سمت را برعهده داشته باشد انتخاب نکرد تا اینکه در سال ۱۳۰۶ هـ ق. که میرزاعلی اصغر خان امین السلطان بسن ۳۱ سالگی رسیده بود بموجب دستخط همایونی مقام صدارت را بوی تفویض کرد .

میرزا علی اصغر خان امین السلطان که صدر اعظم ناصرالدینشاه و اتابک اعظم (۱) مظفرالدینشاه و بالاخره رئیس الوزرای محمد علیشاه قاجار شد و قریب یک ربع قرن در رأس هیئت حاکمه ایران قرارداد داشت در روی کار آمدن و آغاز زمامداریش از کمک انگلیسها بسیار برخوردار بود و بهمین مناسبت هم امتیاز کشتی رانی در رود کارون (۲) - امتیاز تأسیس بانک شاهنشاهی ایران (۳) - امتیاز لاتاری (۴) - امتیاز استخراج معادن ایران (۵) - انحصار توتون و

۱- در شعبان ۱۳۱۸ هـ ق. مظفرالدینشاه پس از بازگشت از سفر اول اروپا امین السلطان را لقب اتابک اعظم داد .

۲- یکی از فرامین که در حقیقت اعطای امتیازی بانگلیسها بود اجازه آزادی کشتیرانی در رود کارون است که توسط ناصرالدینشاه در سال ۱۳۰۶ هـ ق. صادر شد این اجازه لطمات شدیدی برای استقلال ایران داشت زیرا گذشته از توسعه نفوذ انگلستان در جنوب ایران توازنی که از لحاظ بیطرفی ایران تا آنوقت تقریباً بین دو رقیب نیرومند برقرار بود بهم زده شد .

۳- در ۲۷ جمادی الاول ۱۳۰۶ هـ ق. با مداخله وزیر مختار انگلیس امتیازی برای ایجاد بانک شاهنشاهی ایران و حق انحصاری نشر اسکناس به رویتر داده میشود .

۴- در ماه ذی القعدة ۱۳۰۶ هـ ق. که ناصرالدینشاه در اسکاتلند مشغول سیر و سیاحت بود پرنس ملکم خان وزیر مختار ایران در لندن یک هزار لیره

بقیه در صفحه بعد

تنباکو (۶) - را بانگلیس ها که هواخواه او بودند داد و این هواخواهی در ترقیات و استحکام مبانی کارش دخالت تام داشت لکن پس از روی داد رژی که امتیاز آن در سال ۱۳۰۷ ه. ق. به انگلیس هاداده شده بود و منتهی بالفاء آن در سال ۱۳۰۹ ه. ق. گردید چون در امر الفاء موفقیتی نصیب روسها شده بود از این جهت امین السلطان رویه سابق خود را که هواخواهی از انگلیسها باشد کنار گذاشت و بطرف روسها متمایل شد و متقابلا امتیازاتی هم بر وسهاداد .

طلا بشاه تقدیم کرده و امتیاز دائر کردن لاتاری در ایران را برای مسیوبوزیک دو کار دو ال بمدت ۷۵ سال از شاه میگیرد .

۵- به مدت ۶۰ سال حق استخراج معادن آهن - سرب - زینق - ذغال سنگ - نفت - مانگانز - بورق - آمیانت بیانک شاهنشاهی داده شد فقط در این مدت ایران ۱۶ درصد از منافع خالص نصیب دادند و چون بانگ می تواند حقوق استخراج و بهره برداری معادن ایران را بکس یا بکسانی واگذار یا بفروشد این فروش یا واگذاری مطابق فصول امتیاز نامه چه خواهد بود مشروط بر آنکه آن کس یا کسان را جهت اجازه دولت معرفی کنند و بدون هیچ اجازه از جانب دولت چنین واگذاری یا فروش کامل نخواهد بود، در تاریخ ۱۱ جمادی الاول ۱۳۰۷ ه. ق. از امین السلطان تقاضای اجازه واگذاری معادن را به کمپانی انگلیسی مینماید .

۶- این امتیاز که در واقع کنترل وسیعی بر تمام محصول تنباکو در ایران و فروش و حق صدور آن را بدست صاحب امتیاز میداد موجب تنفر مردم و تحریم آن از طرف حاجی میرزا حسن شیرازی مجتهد بزرگ گردید که دولت مجبور شد با پرداخت نیم میلیون لیره انگلیسی که از بانگ شاهنشاهی بوام گرفته شده بود غرامت داده امتیاز را لغو کند .

در سال ۱۳۱۳ ه. ق. ناصرالدینشاه قاجار کشته شد (۱) و مظفرالدینشاه به تخت سلطنت نشسته و در سال ۱۳۱۴ ه. ق. بواسطه فشار سخت انگلیسها امین - السلطان از صدارت معزول و به قم تبعید شد و بجایش میرزاعلی خان امین الدوله صدراعظم گردید صدارت امین الدوله یکسال و سه ماه طول کشید و در ۱۳۱۶ ه. ق. امین السلطان بنا بر اصرار روسها به شاه به تهران فراخوانده شد و دوباره بمنصب صدارت برقرار گردید میگویند یکی از عللی که مظفرالدینشاه با صدارت مجدد امین السلطان موافقت کرد این بود که مظفرالدینشاه مانند پدرش مایل بود برای گردش و تفریح و در ضمن معالجه خود با اروپا برود و برای انجام این کار پول لازم بود و پولی هم در خزانه موجود نبود و قرار بود یک میلیون لیره از دولت انگلستان استقراض شود و چون امین الدوله نتوانست در امر استقراض توفیقی بدست بیاورد شاه ناگزیر شد که بر حسب تمایل روسها و گرفتن پولی از بیگانه امین السلطان پهلوان میدان استقراض و زدن بند را از قم خواسته و پس از گذشتن یکماه از ورودش دوباره صدراعظم خود کند ، امین السلطان پس از اینکه مجدداً بر سر کار آمد در سال ۱۳۱۷ ه. ق. موفق گردید که از روسیه مبلغ ۲۳۵ میلیون روبل که معادل دو میلیون و چهارصد هزار لیره باشد با سود صدی پنج قرض کند و در مقابل برای تضمین پرداخت قرض مزبور کلیه درآمد گمرکات ایران باستثنای گمرک های جنوب را به مدت ۷۵ سال به روسیه واگذار نماید و همچنین برای سفر دوم مظفرالدینشاه با اروپا در سال ۱۳۲۰ ه. ق. وام دیگری از روسها بمبلغ ده میلیون روبل با سود صدی چهار و با دادن امتیاز ساختمان راه جدیدی از جلفای روس تا تهران از راه تبریز - بقره وین بروسها داد .

انگلیسها که از تمایل اتابک اعظم بروسها دلخوشی نداشتند و مخصوصاً

۱- پس از کشته شدن ناصرالدینشاه و تا آمدن مظفرالدینشاه از تبریز مدت ۴۰ روز امین السلطان در کاخ گلستان برای ارتق و فتق امور مملکتی اقامت داشت و در این مدت فقط حاج علیقلی خان بختیاری سردار اسعد با ۵۰ سوار بختیاری و کرمانشاه و برادرانش مراقب حفظ اتابک بودند .

از مسئله تغییر تعرفه گمرکی که بسود روسها و زیان انگلیسها تمام شده بود ناراضی بودند کوشش بسیاری برای برکناری او نموده در ضمن علمای نجف هم میرزا علی اصغر خان را تکفیر نموده شاه هم بناچار در جمادی الاخر ۱۳۲۱ ه. ق. اتابک رامعزول و ۵ وزیر را برای انجام امور دولت معین و دو هفته بعد هم عین الدوله را وزارت داخله و بالاخره صدارت داد .

هدایت در سفر نامه مکه اش می نویسد که میرزا علی اصغر خان می گفت در اقدام بقرضه دوم مورد ملامتی میدانم و با تجربه ای که در قرضه اول کرده بودم که برای چه مصارف شده بود و بچه مصرف رسید نمی بایست در قرضه دوم اقدام کرده باشم و چون برای قرضه سوم حاضر نشدم کنار گرفتم و زیارت بیت الله توفیق جبری شده .

پس از صدارت عبدالمجید میرزا عین الدوله و اختیاراتیکه از مظفرالدینشاه در امور داخلی گرفت و اقداماتیکه در ظرف سال اول صدارتش نمود اسباب رنجش عمومی فراهم آمد و با قیام متنفذین علما و مهاجرت بقم و زاویه حضرت عبدالعظیم و بالاخره عزل عین الدوله و صدارت میرزا نصراله خان مشیرالدوله مشروطیت ایران بر روی کار آمد و در این حین مظفرالدینشاه در ۲۰ ذی قعدة ۱۳۲۴ ه. ق. بدرود حیات گفت و محمد علیشاه که با عنوان ولیعهد حکومت آذربایجان را بعهده داشت در ۶ ذیحجه ۱۳۲۴ ه. ق. تاجگذاری کرد و امر صدارت را هم صدراعظم پدرش میرزا نصراله خان انجام میداد ولی چون بین وزیر اعظم با محمد علیشاه روابط حسنه ای وجود نداشت مشیرالدوله پس از مدتی از مسند صدارت کنار رفت و دعوت از میرزا علی اصغر خان امین السلطان برای بازگشت بایران و اشغال کرسی صدراعظمی شد البته بین برکناری مشیرالدوله و روی کار آمدن امین السلطان مدت یکماه و چهارده روز سلطانعلی خان وزیر افخم با اینکه عنوان ریاست وزرائی را نداشت این وظیفه را انجام داد تا اینکه میرزا علی اصغر خان امین السلطان که مدت سه سال و ۸ ماه در خارج از ایران بسر میبرد و کیفر مخالفت با انگلستان را پس میداد در ۵ ربیع الاول ۱۳۲۵ ه. ق.

وارد بندر انزلی (پهلوی) شد و در خلال يك هفته بمقام ریاست وزرائی و وزارت داخله منصوب و دولت خود را در تاریخ بیست و یکم اول ۱۳۲۵ ه. ق. مطابق ۱۳ اردیبهشت ۱۲۸۶ خورشیدی بشرح زیر تشکیل داد (۱)

رئیس الوزراء و وزیر داخله	میرزا علی اصغر خان امین السلطان
وزیر عدلیه	سید محمود خان علاء الملک
وزیر خارجه	میرزا محمد علی خان علاء السلطنه (علاء)
وزیر مالیه	میرزا ابوالقاسم خان ناصر الملک (قراگزلو)
وزیر جنگ	میرزا حسن خان مستوفی الممالک (مستوفی)
وزیر علوم و اوقاف	میرزا مهدیقلی خان مخبر السلطنه (هدایت)
وزیر فواید عامه	میرزا نظام الدین کاشی مهندس الممالک
وزیر تجارت	میرزا مهدی خان کاشی وزیر همایون (غفاری)
که با استثنای دو وزیر عدلیه و جنگ بقیه همان وزرای کابینه وزیر	
افخم بودند .	

۱- ملك الشعراء بهار که پدرش مورد نوازش اتابك امین السلطان بود و اتابك نسبت بخانواده صبوری (بهار) محبتی خاص داشت در بازگشت امین السلطان بایران قصیده تاریخی که حاوی مقدمات مشروطه و حاکی از احساسات خانوادگی است در خراسان سروده برای اتابك به تهران فرستاد که مطلع و چند بیت آن این است :

آن اختری که کرد نهان چند گه جمال

امروز شد فروزان از مطلع حلال

ای خصم دیوسیرت نالان شو و مخند

وی ملك دیده محنت، خندان شو و منال

کامد بفر بخت دگر باره سوی تو

صدر فلک مقام و عمید ملك خصال

فرخنده فر اتابك اعظم امین شاه

دستور بی نظیر و خداوند بی همال ...

امین‌السلطان در شروع بکار با موفقیتی بسیار سخت که برای پرمایه‌ترین وزراء وحشت‌آور است روبرو شد امور مالی کشور بجداعالی آشفتنگی رسیده، خزانه تهی، شاه و درباریان در اندیشه تباهی مجلس و بازگشت رژیم قدیمی بودند رئیس‌الوزراء هم پس از تشکیل کابینه در فکر تنظیم مالیات و اصلاح امور مالیه مملکت و همچنین تأسیس بانک بود و حتی محمدعلیشاه را حاضر کرد که برای تأسیس بانک ۷۰۰ هزار تومان بدهد و از بانک آلمان هم تقاضای کمک کرد و مخیرالسلطنه را از طرف خود برای مذاکره بسفارت آلمان فرستاد و بعلاوه درصدد بود از یک بانک سوئیسی (کانتونال بانک) درلوزان کمک مالی بگیرد و اینطور بنظر میرسد که می‌خواسته با جمع‌آوری سرمایه از منابع مختلف در ایران بانک ملی تأسیس کند ضمناً در تلاش همراه ساختن دستمیان‌رو و وکلای مجلس بود که بتواند بدستیاری آنان اخذ قرضه جدیدی در حدود ۴۰۰ هزار لیره انگلیسی از روسیه نموده و در مدت سه‌ماه چنین بنظر میرسد که امین‌السلطان در کار خود قرین موفقیت خواهد گردید ولی مخالفت چندتن از نمایندگان مجلس و همصدائی بعضی دسته‌جات افراطی منجر بکشته شدن او در روز ۲۱ رجب ۱۳۲۵ هـ. ق. در سن ۵۰ سالگی گردید.

درشکای قتل امین‌السلطان و شخص قاتل تعبیرات گوناگونی هست بعضی محمدعلیشاه را محرک قتل، عده‌ای دیگر سلیمان میرزا و تقی‌زاده را محرک میدانند. احمد کسروی «سفارت انگلیس را آرزومند قتل اتابک و تقی‌زاده را هم مطلع از جریان سوء قصد» میدانند. حیدر عموغلی در یادداشتهای خود می‌نویسد: «حوزه مخفی اجتماع یون عامیون تهران که مرحوم حاجی ملک‌المتکلمین و آقا سیدجمال واعظ نیز در آن عضویت داشتند اعدام اتابک را رأی داده و به (کمیته مجری) حکم اعدام اتابک را فرستادند».

در علل قتل اتابک داشتن روابط حسنه با روسها - اتهام کشتن محمودخان

حکیم‌الملک عضو مؤثر سازمان فراماسونری - سوء ظن محمدعلیشاه از اتابک

وموارد دیگری را میدانند ولی بایستی گفت که بطور کلی مسئله قتل اتابک تاکنون روشن نشده .

میرزا علی اصغر خان امین السلطان مردی بود با هوش سرشار - حافظه قوی - زیرکی بسیار - بلند نظری فراوان بعلاوه خوش برخوردی و تواضع کافی .

زبان فارسی و مقدمات عربی و کمی هم زبان فرانسه را میدانست شعر را خوب می شناخت نوشته هایش ناشیانه و ساده و خطش معمولاً شکسته بود . آثار خیریه اش : ایجاد مهمانخانه بزرگی در قم - تعمیر بارگاه حضرت معصومه - ایجاد بازاری در قم و تعمیر مقبره شاه نعمت الله ولی است . میرزا علی اصغر اتابک چهار پسر و ۵ دختر داشته است .

پسرانش : عبدالله - احمد - محمد ابراهیم - امیر محسن که بجز محسن اتابکی همه آنها در گذشته اند از این چهار پسر تنها احمد (میرزا احمد خان مشیر اعظم) در دوره ششم قانون گذاری در کابینه مستوفی وزیر پست و تلگراف شد چندی هم وکالت نموده و قبل از سلطنت اعلیحضرت رضاشاه ریاست تشریفات دربار احمد شاه را داشته .

از پنج دخترش خانم افتخار اعظم عروس سلطان مسعود میرزای ظل السلطان شد و بهمسری پسرش اکبر مسعود (صارم الدوله) درآمد .

شاه عباس و درویش خسرو

در این سال (۱۰۰۰ هـ . ق) نواب کلب آستان علی (شاه عباس) مکرر بخانه درویش خسرو میرفت او به الحاد مشهور بود . فرض نواب کلب آستان علی از این رفتن این بود که به لفظ دربار خود فرمودند به خاصان خود که این مرد به الحاد شهرتی تمام دارد و مکرر او را گرفته و چون الحادش ثابت نشده ورها داده اند غرض من اینستکه اگر این شهرت غلط است او را از این تهمت خلاص کنم و اگر راست است در رفش کوشم و باین ثواب روزی - مند کردم و کتابهای باطل ایشان را بدست آورم و تمام را بشویم ...

نقل از روزنامه میرزا جلال منجم شاه عباس (این مجموعه ارزشمند بزودی وبتدریج در مجله وحید چاپ خواهد شد .)